

HÁZIRGI GLOBAL INFORMACIYALÍQ ORTALÍQTA QÁDIRIYATLAR TRANSFORMACIYASÍ

Biyimbetov J.K

Qaraqalpaq mámleketlik universiteti

Búgingi biz jasap atırǵan ásirde insaniyat rawajlanıw tendenciyasınıń fundamentallıq ózgeriw informaciya, kommunikaciya hám sanlı texnologiyalardıń sociallıq turmısqa tereń kirip barıwı menen belgilenbekte. Búgingi kúnde informaciya tek bilim deregi sıpatında emes, al jámiyetlik sananı qalıplestiriwshi, qádiriyatlar sistemasına tásir kórsetiwshi hám shaxstıń dúnyaǵa kóz-qarasın belgilewshi áhmiyetli social-filosofiyalıq faktorǵa aylanıp barmaqta.

Bul jaǵday global informaciyalıq ortalıqta qádiriyatlar transformaciyasın úyreniwdi jańa basqıshqa kóterip onı zamanagóy filosofiyalıq oylawdıń eń áhmiyetli problemalarınan birine aylandırmaqta.[1. 158] Bul problemalıń aktuallıǵı sonda onı bir neshe aspektten alıp qarawdı keltirip shıǵarmaqta. Birinshiden, informaciya aǵımlarınıń sheksiz tezligi hám ǵalabalıǵı sebepli qádiriyatlar sistemasındaǵı ózgerisler barǵan sayın jedellik penen rawajlanbaqta. Aldınları qádiriyatlar tiykarınan shańaraq, máhálle, bilimlendiriw mákemeleri, milliy mádeniyat hám dástúrler arqalı áwladtan-áwladqa jetkerip berilgen bolsa, házirgi dáwirde sociallıq tarmaqlar, sanlı platformalar, blogerler hám algoritimli informaciyalıq derekler de qádiriyatlardı qalıplestiriwshi tiykarǵı kúshke aylanǵan. Ekinshiden, sanlı platformalar dezinformaciya, agressiv qatnas hám ádeplilikti buzıwshı kontentti tarqatıw ushın qolaylı maydan bolıp xızmet etpekte, bul bolsa milliy hám ulıwmainsaniylyq qádiriyatlardıǵa úlken qáwip tuwdırmaqta. Úshinshiden, qádiriyatlar transformaciyası tek ǵana mádeniyattarıw yamasa sociologiyasınıń predmeti bolıp qalmastan, insannıń ózin-ózi ańlawı, jámiyettiń ruwxıy turawlıǵı, milliy ózlik hám sociallıq rawajlanıwdıń baǵdarları menen tikkeley baylanıslı tereń filosofiyalıq-metodologiyalıq problemaǵa aylanǵan.

Haqıyqatında da global informaciyalıq ortalıq eń aldǵı menen insanlar, jámiyetler, mámleketler hám mádeniyatlar arasında informaciya almasıwı ámelge asırılatuǵın sanlı-kommunikaciyalıq mákan bolıp, ol internet, sociallıq tarmaqlar, sanlı platformalar, jasalma intellekt sistemaları, ǵalaba xabar quralları hám transmilliy kommunikaciya tarmaqların óz ishine aladı. Filosofiyalıq kóz-qarastan bul keńislikte bolmıstıń sociallıq formaları virtual maydan menen tutasıp ketedi: yaǵnıy insan endi tek ǵana real sociallıq qatnasıqlar ishinde emes, al sanlı jámáátler hám informaciya aǵımları tásiiri astında jasaydı. Nátiyjede insannıń "men"i, sociallıq dárejesi, ruwxıy tańlawı hám qádiriyat ólshepleri informaciya ortalıǵı menen tıǵız baylanıslı halda qalıpleseedi. Belgili filosof Manuel Kastells informaciyalıq jámiyetti analizlep, zamanagóy jámiyetlerdiń tarmaq strukturaları tiykarında qalıplesip atırǵanın hám kommunikaciya tarmaqlarınıń hákimiyat, mádeniyat hám jámiyetlik sanaǵa tásir kórsetiwın tiykarlaydı. Onıń koncepciyasına muwapıq, zamanagóy jámiyette óndiris, hákimiyat hám tájiriye sistemaları kommunikaciya tarmaqları arqalı qayta shólkemlestiriledi. Demek, global informaciya ortalıǵı tek ǵana texnikalıq qurallar jıyındısı emes, al ol jámiyettiń ruwxıy, mádeniy hám qádiriyat tiykarların qayta qalıplestiriwshi kúsh bolıp esaplanadı.

Ulıwma alǵanda qádiriyatlar transformaciyası degende jámiyet yaki shaxs ómirinde áhmiyetli esaplanǵan ruwxıy, ádep-ikramlılıq, mádeniy, diniy, estetikalıq, huqıqıy hám sociallıq ólsheplerdiń mazmun jaǵınan ózgeriwı, qayta analizleniwı yaki jańa shárayatqa beyimlesiwı túsiniledi. Bul process eki polyuslı formada kórinedi hám hár eki polyusti de metodologiyalıq tárepten anıq ajratıw zárúr bolıp tabıladı. Birinshi polyus yaǵnıy qádiriyatlardıń unamlı jańalanıwı: erkinlik, insan huqıqları, gender teńligi, ekologiyalıq juwapkershilik, sanlı sawatlılıq, innovaciyalıq pikirlew sıyaqlı ulıwmainsaniylyq qádiriyatlardıń global informaciya ortalıǵı arqalı keń kólemde tarqalıwı jámiyettiń modernizaciyalanıwı hám ashıq-aydınlıǵına xızmet etedi. Ekinshi polyus bul qádiriyatlardıń jemiriliwi: sociallıq tarmaqlarda tutınıwshılıq, individualizm, jeke mápti absolyutlastırıw, virtual abırayǵa artıqsha baylanıslı bolıw sıyaqlı fenomenler dástúriy ádep-ikramlılıq normalarına tereń tásir kórsetpekte. Aqıbetinde insan qádiri, shańaraqlıq qádiriyatlar, juwapkershilik, úlkenlerge húrmet, sociallıq tilekleslik sıyaqlı biziń jámiyetimizge tán bolǵan qádiriyatlar ekinshi dárejege shıǵıw qáwpi astında qalmaqta. Tiykarǵı filosofiyalıq problema bul transformaciyasınıń qaysı polyusqa qaray ótip atırǵanlıǵı hám bul process sanalı basqarıw imkaniyatı bar ekenligi máselesi bolıp tabıladı.

Bul fenomendi tereń analizlew bir neshe metodologiyalıq qatnaslardıń sintezin talap etedi. Dialektikalıq jantasıw qádiriyatlar transformaciyasın qarama-qarsılıqlar birligi hám gúresi sıpatında túsindiredi: global informaciyalıq ortalıq bir tárepten insaniyattı jaqınlastırsa, mádeniyatlararalıq qarım-qatnastı kúsheytse, ekinshi tárepten milliy mádeniyatlardı standartlastırıwı, informaciyalıq manipulyaciyanı hám ruwxıy úzilisti tereńlestiriwı múmkin. Demek, bul fenomenniń unamlı hám unamsız imkaniyatları bir-birin biykarlamastan, birgelikte payda boladı bul bolsa onıń qaysı tárepi ústin keliwı jámiyettiń ruwxıy immuniteti, bilimlendiriw sisteması hám sın kóz-qarastan pikirlew dárejesine baylanıslı.

Sonday aq, sociallıq-mádeniy jantasıw qádiriyatlar transformaciyasın áwladlar aralıq múnásibetler hám sociallıq institutlar kontekstinde úyrenedi. Búgingi kúnde jaslar qádiriyatlardı tek ǵana shańaraq yamasa bilimlendiriw mákemesinen emes, al global informaciya aǵımlarınan da ózlestirip almaqta bul áwladlararalıq qádiriyatlıq ayırmashılıqtı keskin kúsheytledi.[2. 384] Máselen, erkinlik túsiniǵı úlken áwlad ushın juwapkershilik penen únles qabıl etilgen bolsa, házirgi jaslardıń sanasında ol kóbinese sheksiz individual tańlaw sıpatında qabıl etiledi. Bul bolsa erkinlik hám juwapkershilik arasındaǵı filosofiyalıq teńsalmaqlılıqtı qayta úyreniwdi talap etedi.

Sonıń menen birge germevntikalıq qatnas informaciyalıq tekstler, simvollar, obrazlar hám mádeniy kodlardı analizlew metodologiyasın usınadı. Global informaciyalıq ortalıqta qádiriyatlar kóbinese tekst, video, mem, reklama, serial yamasa vizual obrazlar arqalı jetkeriledi; birdey informaciya túrli mádeniy kontekstlerde túrlishe analizlenedi. Batis mádeniyatında individual erkinlik sıpatında qabıl etilgen qubılıs Shıǵıs jámiyetlerinde shańaraq, jámáát hám dástúriy juwapkershilik prizması arqalı pútkilley basqasha bahalanıwı múmkin. Demek, qádiriyatlar transformaciyasın ańlawda

mádeniy kontekst sheshiwshi áhmiyetke iye, hám mine usı kontekstti itibarğa almağan izertlew metodologiyalıq jaqtan tolıq bolmaydı.

Global informaciyalıq ortalıq insan identikliginiń jańa formaların payda etpekte. Shaxs endi ózin tek ǵana real turmıstaǵı jumısı, shańaraǵı, kásibi yamasa jámiyettegi ornı arqalı emes, al internettegi profili, sociallıq tarmaqlardaǵı belsendiligi, virtual imidji hám sanlı baylanısları arqalı da kórsetedi. Virtual identiklik insannıń ózin-ózi kórsetiw imkanıyatların keńeytiwge xızmet etiwı menen birge, ayırım jaǵdaylarda jasalmalıq, eliklew, ǵalaba tán alıwǵa ǵárezlilik sıyaqlı problemaları da keltirip shıǵaradı. Nátiyjede insannıń ishki ruwxıy dúnyası menen sırtqı sanlı obrazi arasında ontologiyalıq qarama-qarsılıq payda bolıwı múmkin. Bul jaǵday filosofiyalıq aspektten I.Kant hám Gegel dóretiwshiliginde tereń izertlengen “insan filosofiyalıq mazmunı” problemasınıń jańa kórinisi sıpatında bahalanıwı kerek: insan óziniń tiykarǵı mánisinen uzaqlasıp, virtual maydanda jaratılǵan obrazdıń tutqını bolıp qalıwı múmkin.

Házirgi kúnde global informaciyalıq ortalıqta insan hár kúni sheksiz kólemdegi informaciyaǵa dus keledi bul jaǵday informaciyanı tańlaw, bahalaw, saralaw hám analizlew kónlikpelerin turmıslıq zárúrlikke aylandıradı. Sın kóz-qarastan pikirlew hám media sawatlılıq jeterli bolmaǵan jaǵdaylarda bolsa shaxs manipulyaciyalıq informaciya, jalǵan xabarlar, ekstremistlik ideyalar yamasa ruwxıy buzǵınshı kontent tásirine túsip qalıwı sózsiz boladı. Xalqaralıq shólkemlerdiń sanlı platformaları basqarıw boyınsha usınıslarında sóz erkinligi hám informaciyadan paydalanıw huqıqın saqlaǵan halda sanlı platformalar, mámleketler, puqaralıq jámiyeti hám xalıqaralıq shólkemler arasında kóp tárepleme juwapkershilikti támiyinlew zárúr ekenligi atap ótileđi. Bul jaǵday informaciya ortalıǵında qádiriyatlar transformaciyasınıń tek jeke emes, al sociallıq, siyasiy hám huqıqiy basqarıw máselesi ekenligin ayqın kórsetedi.

Sociallıq tarmaqlarda informaciyasınıń isenimliliǵı kóbinese ilimiylik yamasa dálillerge emes, al belgililik, populyarlıq kontentler sanı hám sezimtalıq tásir kúshine baylanıslı bolıp qalmaqta. Házirgi kúnde informaciya qáwipsizligi tarawındaǵı ilimpazlar tárepińen ótkerilgen izertlewlerde media tiykarındaǵı dezinformaciya generativ jasalma intellekt qurallarınıń audio, foto, video hám tekst kórinisinde jalǵan kontent qáwpın keskin arttırıp atırǵanlıǵı aytpı óilmekte. Bul jaǵday informaciyanı paydalanıw mádeniyatın qádiriyatlar turaqlılıǵınıń tiykarǵı shártine aylandıradı: informaciya mádeniyatı qalıplespen jerde qádiriyatlar tosınnan hám sırtqı tásirlerge baylanıslı halda júzege keledi. Bul bolsa rawajlanıp atırǵan jámiyetler ushın úlken qáwipti payda etedi.

Global informaciya ortalıǵı milliy qádiriyatlar ushın eki tárepleme áhmiyetke iye. Bir tárepten, ol milliy mádeniyat, til, tariyx, ádebiyat, úrp-ádet hám ruwxıy miyrastı global maydangá alıp shıǵıw imkanıyatın jaratadı - sanlı arxivler, elektron kitapxanalar hám milliy kontent platformaları arqalı xalıqtıń tariyxıy yadı pútkil dúnya menen bólisiliwı múmkin. Ekinshi tárepten, global informaciya aǵımları milliy qádiriyatlardı shetke shıǵarıwı, jaslardıń sanasında jat qádiriyat modellerin payda etiw qáwpın keltiriwı múmkin. Bul jaǵday ásirese tutınıwshılıq mádeniyatın úgit-násiyatlawshı kontent, ǵalabalıq kewil ashar materiallar, zorlıqtı normalastırıwshı obrazlar hám ádep shegaralardı salıstırıwshı informaciyalar arqalı kórinedi. Sol sebepli milliy qádiriyatlardı qorǵaw dúnyadan ajıralıwdı emes, al sın kóz-qarastan qabıl etiw, saylap alıw hám milliy mápler menen ulıwma insaniylyq qádiriyatlardıń úylesimliliǵın támiyinlewdi ańlatadı. Filosofiyalıq aspektten bul process “ashıq-aydınlıq” hám “ózlikti saqlaw” arasındaǵı teń salmaqlılıqtı Shıǵıs filosofiyalıq dástúrindegi “ózlík” túsiniǵiniń zamanagóy kórinisin talap etedi.

Házirgi global informaciyalıq ortalıqtıń eń awır problemalarınan biri ruwxıy qáwipsizlikke salınatuǵın qáwp-qáterler bolıp tabıladı. Ruwxıy qáwipsizlik degende shaxs, jámiyet hám millettıń óz tariyxıy yadın, ádeplilik normaların, mádeniy ózligin hám sociallıq turaqlılıǵın saqlap qalıw túsiniledi. Dezinformaciya, jalǵan informaciya, radikal ideyalar, morallıq buzıqlıqtı úgit-násiyatlaytuǵın kontent, virtual zorlıq, internetke qaramlıq hám tutınıwshılıq ideologiyası mine usı qáwipsizlikke tikkeley qáwp salmaqta. Ásirese, jaslarda qádiriyatlar sisteması ele tolıq qalıplespen, jańalıqqa ashıq hám sanlı kommunikativ ortalıqqa jedel kiriskeń sociallıq topar bul qáwp-qáterlerge qarsı eń ázzi qatlam esaplanadı. Sol sebepli bilimlendiriw sistemasında media sawatlılıq, informaciya etikası, analizli pikirlew hám ruwxıy tárbiya máselelerin sistemalı kúsheytıw tek ǵana pedagogikalıq emes, al mámlekettiń ruwxıy siyasatınıń tiykarǵı baǵdarı bolıwı zárúr.

Haqıyqatında da búgingi kúnde global informaciya ortalıǵında qádiriyatlar transformaciyası zamanagóy social-filosofiyalıq oylawdıń eń quramalı hám kóp qırılı problemalarınan biri ekenin joqarıdaǵı analizler tastıyıqlaydı. Bul process informaciya texnologiyaları, sanlı kommunikaciya, ǵalabalıq mádeniyat, sociallıq tarmaqlar hám global mádeniy almasıw menen úzliksiz baylanıslı bolıp, eki tárepleme tábiyatı menen ajralıp turadı: bir tárepten, ol insaniyattıń rawajlanıwı, mádeniyatlararalıq qarım-qatnas, bilimler almasıwı hám ulıwma insaniylyq qádiriyatlardıń keńeyiwine xızmet etedi; ekinshi tárepten, milliy ózlík krizisi, ruwxıy biyganalasıw, ádep-ikramlılıq relyativizm hám informaciya manipulyaciyası sıyaqlı qatań qáwiplerdi júzege keltiredi. Filosofiyalıq jaqtan bul process bir tárepleme bahalap bolmaydı: global informaciyalıq ortalıq qádiriyatlardı buzıwshı kúsh, olardı jańa tariyxıy basqıshqa alıp shıǵıwshı imkanıyatta bolıwı múmkin bul bolsa jámiyettiń informaciyalıq mádeniyatı, talım sisteması, milliy ruwxıy siyasatı hám puqaralardıń analitikalıq pikirlewine tikkeley baylanıslı.

Ulıwma juwmaq sıpatında sonı aytıw múmkin búgingi kúnde tiykarǵı wazıypa global informaciya aǵımlarınan úziliw emes, al olardı sanalı, sın kóz-qarastan hám ruwxıy ólshemler tiykarında qabıl etiwden ibarat. Milliy qádiriyatlardı zamanagóy sanlı mádeniyat penen úlestiriw, jas áwladta media sawatlılıqtı qalıplestiriw hám informaciya mákanında ruwxıy qáwipsizlikti támiyinlew jámiyettiń turaqlılıǵı hám ruwxıy rawajlanıwınıń áhmiyetli shárti, sonıń menen birge, ǵárezsiz Ózbekstannıń uzaq múddetli sociallıq-mádeniy strategiyasınıń tiykarǵı baǵdarı bolıp qalıwı kerek.

ÁDEBIYATLAR

1. Berdimuratova A.K. Biyimbetov J.K. Informaciyalıq qáwipsizlik filosofiyası. Oqıw qollanba. Tashkent, “Metodist-nashriyoti”. 2025-jıl. 158 b.

2. G'affarova G., Ibroximov F. Jamiyatning axborotlashuvi va mafkuraviy immunitet. Chirchiq: "Zebo Prints" baspasi. Oqiw qollanba. 2024-jil. 384 b.
3. G'affarova G. Axborotlashgan jamiyat falsafasi. Tashkent: "Sarbon LLS" baspasi. Monografiya. 2024-jil. 192 b.
4. Musayev M. Missionerlik va prozelitizmning jamiyat barqarorligiga tahdidi. Tashkent: "Mumtoz so'z" baspasi. Monografiya. 2021-jil. 210 b.
5. Maksetova M.K. Jamiyet informaciyalasivini filofofiyaliq tiykarlari. Tashkent: "Innovatsion-Ziyo" baspasi. Oqiw qollanba. 2022-jil. 156 b.
6. Biyimbetov J.K. Xabar ham jamiyet xabar qawipsizligini social-filofofiyaliq analizi. Tashkent: "Innovatsion-Ziyo". Monografiya. 2024-jil. 96 b.
7. Абдуазизова Н. Миллий мафкура ва ахборот макони. //Ўзбекистон матбуоти, 2006. 5-сон, 12-6.

Hozirgi global axborot muhitida qadriyatlar transformatsiyasi

Rezyume. Mazkur maqolada global axborot muhiti sharoitida qadriyatlar tizimining transformatsiyalanish jarayonlari ijtimoiy-falsafiy-metodologik nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Maqolada axborotlashgan jamiyat, raqamli kommunikatsiya, ommaviy madaniyat, ijtimoiy tarmoqlar, virtual identiklik va ma'naviy qadriyatlar o'rtasidagi dialektik bog'liqlik yoritiladi.

Tayanch so'zlar: global axborot muhiti, qadriyatlar transformatsiyasi, axborotlashgan jamiyat, raqamli madaniyat.

Трансформация ценностей в современной глобальной информационной среде

Резюме. В данной статье рассматриваются процессы трансформации системы ценностей в условиях глобальной информационной среды с социально-философской и методологической точки зрения. Исследуется диалектическая взаимосвязь между информационным обществом, цифровой коммуникацией, массовой культурой, социальными сетями, виртуальной идентичностью и духовными ценностями.

Ключевые слова: глобальная информационная среда, трансформация ценностей, информационное общество, цифровая культура, национальные ценности.

Transformation of values in the current global information environment

Summary. This article examines the transformation processes of value systems in the context of the global information environment from a socio-philosophical and methodological perspective. The article explores the dialectical relationship between the information society, digital communication, mass culture, social networks, virtual identity, and spiritual values.

Keywords: global information environment, value transformation, information society, digital culture.